

ROLUL UNIVERSITĂȚILOR OCCIDENTALE ÎN MODERNIZAREA ȘI EUROPENIZAREA ELITELOR ROMÂNEȘTI (1860–1918)

Lucian Nastașă

Începând cu a doua jumătate a secolului XIX, România și-a îndreptat tot mai mult privirile spre *cealaltă* Europă, în efortul aproape disperat de a rupe legăturile cu vechile modele culturale, care-i asigurase prea puțin progresul, și de a recupera în forță decalajul temporal ce o separa de civilizația apuseană. Pași semnificativi în această direcție se realizaseră deja încă din primele decenii ale veacului trecut, cu efecte notabile în "regenerarea" (occidentalizarea) vechii noastre culturi patriarhale, quasi-orientală¹, aflată sub o îndelungată dominație otomană și după un secol de fanariotism. Însă Unirea principatelor (Valahia și Moldova) în 1859 – cu sprijinul major al Franței –, crearea și consolidarea noului stat, au dat un plus de vigoare acestui aspect, stimulând la arderea etapelor, la imitație și schimbare în sens modern, european.

În cadrul acestui proces complex, un rol esențial a revenit educației. Nu întâmplător, imediat după 1860, statul s-a angajat în aplicarea unei politici educative coerente și de anvergură ce reclama stabilimente și personal adecvat. Pentru început însă, posibilitățile instituționale și umane, într-o societate tardiv modernizată, n-au permis decât artificii care s-au reflectat atât în organizarea și funcționarea defectuoasă a universităților (f fondate în 1864 la București și Iași), cât și în structura și calitatea profesorilor². De altfel, primii ani de funcționare a celor două instituții de învățământ superior s-au caracterizat printr-o activitate intermitentă sau redusă, datorită nu numai lipsei unui corp profesoral și studentesc, dar și a unei baze materiale adecvate. În aceste condiții a devenit firească tendința factorilor diriguitori, și nu numai, de a căuta să formeze noii îndrumători spirituali în apusul Europei. Doar în 1860, de exemplu, au fost trimiși la studii în străinătate – Paris, Berlin, Bonn, Torino și München – 32 de bursieri din Moldova, dintre aceștia, la reîntoarcere, nouă devenind profesori universitari³. Mai mult chiar, domnitorul Al. I. Cuza avea intenția de a întemeia la Paris un colegiu român, proiect ce nu se va împlini decât mult mai târziu, în perioada interbelică, prin fondarea Școlilor române de la Roma și din capitala Franței.

Evident, nu e cazul aici de a insista asupra ponderei tinerilor români aflați la studii în străinătate, de altfel greu de surprins numeric în etapa actuală a cercetărilor, deși eforturile sunt notabile în această direcție⁴. Semnificativ este însă faptul că prin carențele învățământului superior românesc și mirajul reprezentat de *cealaltă* Europă, universitățile străine au deținut multă vreme

monopolul formării elitei intelectuale autohtone. Se poate estima, fără exagerare, că în intervalul 1860–1918, aproape toți miniștrii, membrii cabinetelor ministeriale și alți înalți funcționari au urmat filiera studiilor în străinătate. Doar în felul acesta se pot explica sursele transformării societății românești și cum s-a reușit, sub influența modelelor occidentale, modificarea aspectului și spiritului culturii naționale, până atunci de factură orientală și ortodoxă, foarte rapid la nivelul elitelor și, în mod gradat, la celelalte paliere, mai profunde, ale societății.

În acest context, trecerea printr-o universitate apuseană a fost mereu considerată ca un bun indice de formație ambițioasă și de calitate. Obținerea unei diplome de licență sau de doctorat în străinătate, ca instrument al carierei, a devenit astfel obiectivul esențial al tinerilor cu aspirații elevate, atestatul indiscutabil al competențelor intelectuale și garantul reușitei sociale. "Oricine avea un titlu universitar, mai ales luat în străinătate – spunea în *Mărturisirile* sale filosoful C. Rădulescu-Motru, referindu-se la anii 1890–1900 –, găsea înaintea sa cariera deschisă gata"⁵. În consecință, "continuarea studiilor universitare în străinătate era pentru toată generația mea un lucru așa de natural, încât ea nu cerea aranjamente prealabile [...]. Plecau, fiindcă așa făcea toată lumea"⁶. Iată de ce studiile în occident au devenit pentru mulți dintre tinerii români nu numai un mijloc de a se forma, de a se instrui, cât mai ales o modalitate de a se afirma, de a dobândi atuurile principale în aspirația spre poziții sociale înalte. Revenind la observațiile aceluiași C. Rădulescu-Motru – de altfel, puțin exagerate –, aflăm motivații deloc prea onorabile, dar care, în parte, reflectă o stare de spirit oarecum reală: "Această plecare în străinătate – spunea el – se făcea aproape în mod mecanic, fără să fie însoțită de obișnuitele anticipări sentimentale. Tânărul român pleca; nu fiindcă era dornic să vadă ceva ce nu mai văzuse încă, sau fiindcă avea nostalgia unei culturi despre care îi vorbiseră alții și pe care el nu o avea în țară, ci el pleca pur și simplu luat de curent. Ajuns în străinătate, în afară de școala unde avea să urmeze, el nu cunoștea decât cafeneaua și restaurantul. Inițierea în viața culturală a străinătății interesa pe foarte puțini. Cei mai mulți, chiar dacă întârziiau cu anii prin străinătate, se înapoiau în țară, din punctul de vedere cultural, așa cum fuseseră la sosire. Aveau o diplomă și cu aceasta erau mulțumiți"⁷.

Evident, există în aceste reflecții o anumită doză de exagerare, explicabilă prin aceea că memorialistul, ajuns profesor universitar după ce, în prealabil, urmase și el filiera studiilor în străinătate, căuta indirect să supraliciteze valoarea instituțiilor academice naționale, necesitatea ca tinerii români să prefere în primul rând universitățile autohtone și nu mediile "corupte" ale Apusului. În fapt, cum am sugerat deja, nivelul scăzut al învățământului românesc nu putea nici pe departe satisface exigențele educației moderne europene de la cumpăna secolelor XIX – XX. Era nevoie de reforme profunde

înainte de a se emite pretenția indentității calitative dintre universitățile românești și cele occidentale. Alexandru Lapedatu, fost student al universității din Iași și fără măcar un stagiul de specialitate în afara țării, dar ajuns profesor universitar și în mai multe rânduri ministru în perioada intebelică, avea să regrete în 1910, după o vizită în Germania, lipsa contactului cu Apusul în anii adolescenței: "Călătoria aceasta m-a convins și mai mult de greșeala ireparabilă pe care am făcut-o de a nu fi căutat și eu, ca alți colegi, să merg la studii în străinătate – respectiv Germania – unde, în epoca aceea mergeau mai toți tinerii români. Regretul era prea tardiv. Ajunsesem la o vârstă [34 de ani] și într-o situație că nu mai puteam repara nimic"⁸.

Sub acest aspect, o stare de fapt icontestabilă era surprinsă în 1905 de Pompiliu Eliade, autor al celebrei lucrări *Histoire de l'esprit public en Roumanie au dixneuvième siècle* (2 vol.; 1905 și 1914), în care reliefa influența franceză majoră în Principatele române, cu studii temeinice la Paris și devenit apoi profesor universitar în capitala României: "Liceul și Universitatea din București – se destăinuia mentorului său spiritual, Titu Maiorescu – reușiseră numai să mă dezguste și să mă ostenească. Școala Normală de la Paris mi-a împropătat toată inteligența". "Am stat în străinătate – motivează el în continuare – aproape șapte ani și în acest timp cea dintâi grijă a mea a fost să-mi refac educația mea literară și științifică. Studiile mele secundare și superioare din țară fuseseră superficiale, din cauza greșitei direcții ce se dădea pe atunci învățământului nostru și din cauza slăbiciunii profesorilor"⁹. Iar dintr-o altă perspectivă, contactul cu Europa și cultura ei imprimă profunde sentimente de deprimare: "Suntem așa de înapoiți, noi românii – scria în 1889 C. Rădulescu-Motru tatălui său –, că orișice specialitate aș lua, nu voi putea ajunge la ceva de seamă... Iordache Golescu, cu toate că se gândea la sărăcia spirituală și materială a României, era totuși un om fericit, fiindcă avea credința că, prin bunăvoință, starea românului se poate îndrepta. Eu nu am această credință. Eu cred că suntem meniți să rămânem printre popoarele etern sărace. Roata norocului nu se va învărti niciodată pentru noi. Alții, care au deschis înaintea noastră ochii la civilizație, ne-au furat tot norocul... La București mă credeam învățat; acum văd că nu știu nimic"¹⁰.

De astfel, această superficialitate a instituțiilor academice naționale, calitatea mediocră a celei mai mari părți din corpul profesoral, au constituit la cumpăna dintre veacuri subiectul unor ample dezbateri în societatea românească, ce aveau ca scop ameliorarea unor stări de fapt reale. Apariția celebrelor cărți ale lui Nicolae Iorga, *Opinions sincères. La vie intellectuelle des Romains en 1899* (București, 1899) și *Opinions pernicèuses d'un mauvais patriote* (București, 1900), de pildă, ce puneau în discuție obiceiuri, mentalități, instituții, personalități etc., a fost rezultatul acestei situații de relativă înapoiere culturală, dar și un semnal de alarmă în ceea ce privește consecințele

transplantării aici, prin intermediul celor instruiți în afara hotarelor, a unor stabilimente ce nu păreau deloc adecvate stadiului real de evoluție a țării. "On avait brusqué les choses – constata Iorga –, on avait dépassé de beaucoup les bornes d'un développement normal, en improvisant des choses qu'on n'improvise jamais impunément"¹¹. Iar în ce privește universitățile, eșecul se datorează în primul rând "direcției generale a studiilor", care nu are alt scop decât de a scoate profesori secundari, și nimic altceva, lipsiți de orice bază profundă a cunoașterii științifice. Confundând așadar perspectivele, în opinia lui Iorga, dar și a altora, contactul cu Europa ar fi adus și multe rele, alterând, corupând sau sugrumând valorile naționale specifice, blocând posibilitățile creatoare originale ale românilor.

În consecință, marea atracție pentru tinerii români a continuat să rămână apusul Europei, singurul spațiu ce putea să ofere nu numai șansele împlinirii umane și intelectuale, ci și suficiente elemente de referință, modele culturale ce au jucat un rol fecund și mobilizator, surse de terapie și idealuri de regenerare națională. "În ultimii douăzeci de ani ai secolului trecut – rememora C. Rădulescu-Motru –, tinerimea din Vechiul Regat român își avea un ideal de cultură bine fixat. Ea își avea inima și mintea îndreptată spre Europa apuseană [...]. Școlile superioare din Germania, Franța și Italia erau imitate pe cât posibil. Nu era dorință mai legitimă pentru un tânăr român decât dorința de a desăvârși studiile în străinătate"¹². În acest scop, s-au pus în lucru strategii diverse, mai ales în ceea ce privește locurile și branșele de studii, pentru a optimiza la maxim rentabilitatea investiției în titluri și diplome străine. S-a născut astfel un nou ideal meritocratic care a pus în cauză vechile reguli, tradiționale, de reproducție și de recrutare a elitelor.

Un rol principal în formarea intelectualilor români din a doua jumătate a secolului XIX și primul deceniu al veacului nostru l-au avut Franța, Germania și Austria, iar secundar Italia, Belgia, Elveția și Spania. Fără îndoială că în această ierarhie, Franța a dominat în mod indiscutabil, fiind principala pepinieră de licențiați și doctori români. Îndeosebi Parisul, prin calitatea învățământului universitar (bazat pe pricipiile izvorâte din Revoluția franceză și organizarea napoleoniană), prin bogăția și monumentele sale, prin publicații și tipărituri, prin mondenități, prin manifestările artistice și literare de avangardă, prin numărul și diversitatea geografică a studenților etc., a exercitat o incontestabilă atracție asupra tinerilor, făcând figură de *leader* european. În consecință, Parisul a adăpostit o adevărată colonie de studenți români, poate cea mai importantă după cea a rușilor – după cum indică statisticile universitare. "Studenții români erau mulți – nota N. Iorga, aflat la studii în capitala Franței prin anii 1891–1892 –, aproape incalculabil de mulți [...], găsindu-i cu grămada, necopti, zgomotoși, gata să se înjure și să se bată, prin cafenelele în vogă din acest

Cartier Latin, cu legiunile internaționale de tineri de toate națiunile, unindu-se numai prin grija amărâtă a carierei și prin aplecarea către petreceri"¹³.

Evident, sunt aprecieri mult prea exagerate din partea celui care, la întoarcere, va deveni promotorul "școlii critice" românești în istoriografie și îi plăcea să se considere "apostolul neamului", îndrumătorul lucid al unei națiuni aflate aproape mereu în derivă și care nu-și cultiva convenabil valorile autohtone, tradiționale. Și totuși, în cazul lui Iorga, explicația rezidă și în aceea că "societatea franceză, de la care, ca măsură înțeleaptă, ca organizare a muncii, ca discreție și eleganță sobră, aveam așa de mult de câștigat, mi-a rămas total neștiută, ca și colegilor mei, trimiși și ei numai pentru carte, teză și diplomă"¹⁴. Apoi, se pare, nici mediul intelectual francez pe care încerca să-l frecventeze viitorul profesor universitar nu părea prea ospitalier, "această societate așa de prudentă și de econoamă ferindu-se, cu dreptate, de orice străin care n-ar fi fost îndelung și cu îngrijire verificat"¹⁵. Firește, nu uita însă ca în Franța se formaseră, dintre români, "exemplare strălucite de echilibru intelectual și de grație în purtări tocmai prin viața în familia franceză, ale cărei defecte nu le puteam lua, cu firea noastră așa deosebită, dar ale cărei atât de mari calități ne-ar fi fost de un neprețuit folos"¹⁶. Atitudini deprimante și oarecari dezamăgiri manifestă și alți români aflați la studii în capitala Franței, evident, fiecare din diverse motive. Deși scriitorul I.Al. Brătescu-Voinești, mergând în 1895 pentru prima dată la Paris, se simte "amețit" de copleșitorul oraș, descriind uneori până la acribie și plin de încântare piesaje, monumente și muzee, nu se poate abține să nu constate că "Franța, ca țară, e mult înapoia Austriei"¹⁷.

Chiar și sub aspectul calității învățământului superior elogiile se lasă anevoie surprinse. Petru Poni, viitor ministru al educației și cu o apreciată carieră universitară, aflat la Sorbona prin anii 1859–1860, constată că "învățământul științelor și în special cel al fizicii și al chimiei lasă de dorit"; deși instituția avea profesori "eminenți", aceștia însă nu expuneau decât "știință elementară" etc.¹⁸ Așadar, discrepanțe majore între așteptări și realitățile întâlnite. "Este cu totul altceva Parisul din capul meu decât Parisul ce întâlnesc acilea – scria într-o epistolă din 1892 Pompiliu Eliade; lume multă, învâlmășeală multă, mult zgomot... mai ales mult zgomot: Aici nu am dat de <<animalele superioare>> ce mi le plăsmuiam la București și îmi pare că tot ce văd mai inteligent sunt monumentele tăcute". Aceeași dezamăgire și în legătură cu profesorii de la Sorbona care, "în numele inteligenței, tâmpesc lumea și nici se poate închipui mai mare dușmănie pentru libertate"¹⁹. Iar un congenar de-al său, Mihai Dragomirescu, ulterior critic literar de notorietate, director de reviste și profesor universitar, remarca excesul de critică (hipercritică) ce domnea în această înaltă instituție: "Puterea profesorilor de aici în critică stă. Într-atât a ajuns de dezvoltată critica, încât distrugând construcții făcute, ajunge la concluzia că nu se poate face altele, ba ceva mai mult: într-atât spiritul de

critică urmărește orice manifestare a cugetării, încât chiar construcțiile ce cineva ridică îl face în același timp să recunoască fragilitatea ei"²⁰. Nu sunt însă constatări singulare în epocă, datorate atât antipozitivismului ce se manifesta la sfârșitul secolului XIX, cât și discrepanțelor dintre nivelul cultural dobândit în țară și cel existent în Europa apuseană. Dimitrie Evolceanu, de pildă, este mult mai conștient de acest fapt, dar și iritat totodată de exigențele intelectuale ale francezilor și germanilor. Plecând din școlile românești cu o părere destul de bună despre cultura sa clasicistă, dezamăgit apoi de "analfabetismul" cu care era apreciat în universitățile occidentale, încerca să explice mentorului său spiritual, Titu Maiorescu, că "e de neiertat pentru noi luxul de a avea filologi ca cei de la Hautes Etudes sau din Germania, a căror filosofie și întreg chip de a vedea lumea e de a tot emenda textele, de-a umbla după vreo greșală ce s-ar găsi în dizertația cuiva, ca după piatra filosofală, și de a nu lua în considerație de trag elevii lor vreun folos practic sau nu"²¹.

Este explicabil astfel cum Parisul, pe lângă entuziasmele ce le-a stârnit, a provocat totodată decepții și neîmpliniri. Mihail Dragomirescu nu s-a simțit acolo nicicum bine: "Nu știu cum, dar orașul acesta, pe care acum încep a-l vedea din ce în ce mai măreț – nota el în 1893 – , mi-a stat pe suflet de când am intrat și până am ieșit dintr-însul, ca un neîntrerupt șir de muștrări de cuget. Acum mă simt liber și-mi pare bine că am trecut în tabăra vrăjmașă [Germania]"²². În același timp însă, C. Rădulescu-Motru, aflat la *Ecole des Hautes Etudes* prin 1889–1890, ținea să noteze: "Am trăit un an de viață cosmopolită, în care am simțit binefacerile unei civilizații cu adevărat ospitaliere. Parisul este singurul oraș mare din Europa în care străinul se simte ca la el acasă. Nimeni nu-l jicnește aducându-i aminte continuu că civilizația pe care o gustă este opera altora". De aceea, "este în viața Parisului un ritm de umanism care lipsește din toate celelalte orașe mari ale Europei"²³. Nici comparațiile nu lipsesc atunci când filosoful caută să detașeze câteva din însușirile francezilor. Aceștia "n-au ostentația bogăției lor. Nu insistă asupra originalității lor naționale. Geniul francez n-are nevoie de reclamă. Tendința spre general și uman, de care vorbesc adesea aceia care vor să caracterizeze geniul francez, este ieșită din această particularitate a francezului de a nu face paradă de însușirile lui naționale. Un ungur, un bulgar, un sârb și chiar un român la orișice ocazie se pune înaintea, ca valori de comparație; un francez niciodată"²⁴.

Așadar, imagini diferite, provenite din experiențe, din afinități și conduite diferite. Am insistat mai mult pe sentimentele de dezamăgire poate și datorită faptului că în istoriografia română s-a vorbit mereu despre influențele franceze în cultura și organizarea statului modern român, teză care, cu siguranță, ar trebui reformulată în complexitatea nuanțelor ei. Pentru că nu ar trebui să se creadă că admirația pentru Franța și cultura ei, că dorința tinerilor studioși români de a

merge la Paris etc., au fost unanime și fără nici o rezervă, chiar dacă Eugen Lovinescu – stimulat de campania "împotriva înrâurilor străine și mai ales celei franceze", dirijată de N. Iorga în primii ani ai secolului nostru – arăta pe orice cale "cât de salutare sunt înrâurile străine în orice literatură, și cu deosebire cât suntem noi de datori înrâuririi franceze, nu prin imitații, ci sunt pieritoare, ci prin deșteptare de *întregi curente literare* care, vădindu-se în forme naționale, au intrat în patrimoniul literaturii noastre"²⁵.

Ceea ce ar putea părea că se adevărește statistic, se dovedește însă mult mai complicat la nivelul elitelor, mai ales a celor deținătoare de pârghii esențiale de putere și care au jucat un rol politic și cultural major în această epocă. Sub acest aspect, influența germană nu a fost deloc insignifiantă și fără urmări notabile. În discursul său la Academia Română, din 1891, când se aniversau 25 de ani de la fondarea acestei instituții, marele om politic care a contribuit decisiv la modernizarea țării, Mihail Kogălniceanu, nu întâmplător a insistat mai mult asupra mediului său formativ din anii adolescenței: "Toata viața mea, și tânăr și în vârsta coaptă, am mărturisit în mai multe rânduri că culturii germane, ca Universității din Berlin, ca societății germane, bărbaților și marilor patrioți care au operat reînălțarea și unitatea Germaniei, datoresc în mare parte tot ce am devenit în țara mea și că la focul patriotismului german s-a aprins făclia patriotismului meu român"²⁶. Iar exemplul Societății *Junimea* este mai mult decât revelator, prin prestigiul social, literar și intelectual fără rival în perioada 1866–1885, dar și după aceea. Titu Maiorescu, șeful incontestabil al acestei grupări, care a jucat un rol decisiv în orientarea culturii române până la primul război mondial, avea o formație strict germană (liceul la Viena, universitatea la Berlin și doctoratul la Giessen), chiar dacă cultura franceză nu i-a fost deloc străină (studii de drept la Paris între 1859–1861)²⁷. Deși majoritatea membrilor *Junimii* (printre ei numeroși universitari, oameni politici ajunși în fotolii ministeriale, înalți funcționari etc.) aveau în mod natural o formație franceză, cu toate acestea tonul și direcția ideologică erau date de o relativă minoritate (o pătrime) care privea cu mare admirație spre cultura germană, considerată prin disciplina și rigoarea ei, prin conservatorism, drept singurul model ce ar servi intereselor societății românești, în vreme ce modelul francez era acuzat de prea multă superficialitate și spirit revoluționar. Titu Maiorescu, transformând Societatea într-o fracțiune politică mai întâi, apoi în partid, a acaparat treptat importate pârghii de putere, atingând apogeul în 1913 când, ca șef de guvern, a prezidat Congresul păcii balcanice. Totodată, ca rector al Universității din București, a contribuit la orientarea diverselor branșe de studii spre modelul german, rezultat evident în structura învățământului superior românesc din primul deceniu al secolului XX. Nu întâmplător, unul dintre *junimiști* și protejat al lui Maiorescu, universitarul Ion Bogdan, a fost însărcinat să studieze la fața locului principiile și modul de organizare al școlilor germane, elaborând la

întoarcere, în 1886, un voluminos raport²⁸. Așadar, Maiorescu a pus în lucru, la cumpăna dintre veacuri, un nou tip de acțiune socială și culturală, promovând o nouă forță – *intelectocrația*. A fost mereu atent în selecția tinerilor, le-a canalizat energiile spre direcția concepută de el, a profitat de poziția sa politică și socială oferindu-le cu generozitate burse (îndeosebi pentru Germania), posturi, șanse de afirmare, înlocuind vechea strategie a contestației cu știința preluării puterii²⁹. El este cel care impunea discipolilor aflați prin capitalele europene să-i ofere în schimburile epistolare descrieri cât mai fidele ale evenimentelor politice și culturale de acolo, a locurilor văzute și a celor constatate. Impunea așadar, printr-un subtil tact pedagogic, exercițiul inițierii și cunoașterii prin observație directă, prin spirit critic și comparație.

Sub impulsurile lui Maiorescu, călătoriile de studii în străinătate au căpătat intenții și scopuri riguros motivate, cât mai bine concepute și organizate, cu finalități benefice în cultura românească. Așa cum va mărturisi M. Dragomirescu prin 1893 – unul din discipolii preferați ai lui Maiorescu –, Germania "te face să simți ordinea, curățenia și definirea în toate manifestările naturii externe, pe care o locuiesc și o lucrează ei". Totodată, nu se poate abține de la a face comparații cu spațiul rival, francez, unde "sentimentul mișcării, al vieții debordante, confuză și nedefinită la suprafață, dar perfect ordonată în maniera ei internă"³⁰, pare a îngheța entuziasmele românilor porniți în căutarea disciplinei muncii intelectuale și a tactului pedagogic, interesați mai curând de sistemul politic bismarckian decât de libertatea gândirii și de expresie. Nicolae Iorga, cel puțin, pare fascinat de spiritul de ordine ce domnea în spațiul prusac: "Toate erau așa de bine rânduite în această Germanie wilhelmiană – nota el pentru anul 1892 – încât se făceau de la sine, fără să ai nevoie a intra numaidecât în legături cu oamenii, oamenii serioși și tăcuți"³¹. Pare firească această uimire din partea unui analist atât de fin și a unui critic atât de veritabil al societății românești de la cumpăna dintre veacuri, ajuns dintr-o societate înapoiată și cu năravuri "fanariote" (corupție, minciună, improvizatie, lipsă de respect față de legi etc.) în țara "ordinii și disciplinei". Iată de ce Germania a produs mereu românilor "o puternică și complexă impresie", după expresia filologului Iorgu Iordan, aflat la studii aici prin 1911³², apărând unui alt confrate de-al său, Vasile Bogrea, "uriașă prin cultură, disciplină și ideal"³³.

Poate că afinitățile se datorau și atmosferei primitoare, întrucâtva asemănătoare cu cea din locurile natale. Traversând întreaga Europă, în 1893, Mihail Dragomirescu a văzut "unguri politicoși și nemți foarte brutali, necurătenie la Viena și splendoare la Strasburg", "oraș în care simți tăcerea și liniștea satelor noastre de la țară, când toți din sat pleacă la câmp"³⁴. Până și N. Iorga părea mult mai atașat de acest spațiu, îndeosebi de partea sudică, unde viața era "mai blândă, mai zâmbitoare, mai prietenoasă, o viață *născută iar nu făcută*"³⁵. Pe lângă "posibilitățile numeroase de a se instrui în sensul larg al

termenului"³⁶, mulți români preferând studiile de inginerie de la Charlottenburg și cele de chimie – "în care nemții erau extrem de tari"³⁷ –, dar și pe cele umanistice de la Berlin, Leipzig, Bonn și Giessen, un impact deosebit l-a avut spiritul asociativ întâlnit aici: "întreaga viață studențească era organizată în corporații. Unele aveau coduri de onoare foarte complicate, practicau duelul și mențineau în veacul al XIX-lea o mentalitate perimată. Totuși aceste organizații își aveau importanța lor, căci nivelau diferențele dintre clasele sociale, punând pe nobili în directă legătură cu intelectualii de origine burgheză sau proletară"³⁸. Iar aceste modele asociative, care contribuiau la integrarea rapidă a tinerilor români printre studenții autohtoni, nu vor rămâne fără urmări în spațiul românesc, constituind totodată unul din mecanismele esențiale de cunoaștere a realităților din societatea germană.

Un echilibru între imaginile despre Germania și Franța este dificil a găsi la călătorii români studioși din această epocă, iar atașamentul pentru o cultură sau alta se manifesta tranșant și fără nuanțe, uneori chiar violent. Influența franceză ce s-a manifestat la nivelul elitelor nu numai prin limbă și literatură, ci și printr-o anumită manieră de a gândi și a trăi, prin copierea unor modele culturale și politice mai puțin potrivite specificului național – modele utilizate uneori în exces –, au provocat reacții aparent antifranceze. Nu insistăm aici asupra lui Mihai Eminescu, cel mai mare poet român ce-și făcuse studiile la Viena (1869–1872) și Berlin (1872–1874) și care vedea Parisul drept un loc de pierzanie pentru tinerii români, nici asupra ironiilor la adresa "bonjuriștilor", a snobismului sau a moravurilor ridicole dobândite prin imitație franceză, așa cum le-a surprins dramaturgul I.L. Caragiale la sfârșitul secolului trecut (care, sătul de atmosfera din România, a preferat autoexilul la Berlin, din 1904, deși nu cunoștea limba germană și era suficient de bătrân). Aceștia, ca mulți alții, s-au mulțumit doar să scrie, să amelioreze pașnic ceea ce se mai putea. Marele istoric Nicolae Iorga, însă, a fost "eroul" unor manifestări violente, organizate de el în fața Teatrului Național din București la 13 martie 1906, pentru a protesta contra repertoriilor în limba franceză și după ce, de mai multă vreme, dusesese o campanie de presă nemiloasă împotriva "imitatorilor de cultură și obiceiuri franceze". Doar așa s-a reușit o temperare a elanurilor francofone, care însă n-au dispărut cu totul. De altfel, curentul *sămănătorist*, promovat de Iorga în primul deceniu al secolului nostru și rezultat al prea evidentelor imitații apusene aici, a vehiculat o profilaxie defensivă, o autarhie spirituală și o respingere în bloc a oricărui tip de influențe.

Un caz interesant sub aspectul atitudinii față de cele două culturi apusene, franceză și germană, este cel al lui B.P. Hasdeu și al fiicei acestuia, Iulia, aflată la studii în Paris între 1881–1888, sclipitoare ca inteligență și talent poetic, însă prematur dispărută la numai 18 ani. Corespondența dintre cei doi este un excepțional document în ce privește imaginea unei tinere românce despre

spațiul francez și admirația fără limite față de cultura acestei țări, în opoziție tranșantă cu spiritualitatea germană. În vreme ce Iulia Hasdeu găsea limba germană "dură, dezagreabilă", iar literatura ei "inferioară celor franceze, engleze și chiar italiene", detestând "în mod cordial Germania și pe dl. Bismarck"³⁹, tatăl încerca mereu să-i argumenteze contrariul. Într-un duel epistolar de înaltă ținută intelectuală, B.P. Hasdeu – unul din titanii culturii române din a doua jumătate a secolului XIX – explica fiicei sale că nici un progres nu e posibil în știință (în istorie și filologie îndeosebi) fără achizițiile germane, mult mai riguroase și aplicate. Iar unui confrate de-al său din Graz, Huge Schuchard, B.P. Hasdeu îi destăinuia că "chez nous, en Roumanie, je me flatte de représenter la méthode linguistique allemande, je suis presque considéré Allemand, et j'ai à coeur de m'y affirmer, afin de pouvoir propager cette direction, la seule vraiment scientifique, contre les perroquets que nous envoie la Faculté des Lettres de Paris (je dis "La Faculté des Lettres", car l'Ecole des Hautes-Etudes est quelque chose d'allemand au milieu de la France...)"⁴⁰. Însă cu toate aceste opinii și atitudini pro-germane, B.P. Hasdeu a rămas profund atașat de spiritualitatea franceză și, nu întâmplător, întreaga sa corespondență cu savanții europeni din orice țară (inclusiv germani) se derula fără excepție în limba franceză. Cam același aspect poate fi sesizat și la alții, A.D. Xenopol bunăoară, deși și-a făcut studiile în Germania, a rămas mereu sub înrăurirea culturii franceze, deprinsă temeinic încă de acasă⁴¹. Sau N. Iorga, aflat în relații excelente cu istoricii germani, mai ales cu Karl Lamprecht – în colecția căruia a publicat *Geschichte des rumänischen Volkes* (1905) și monumentală *Geschichte des osmanischen Reiches*, în 5 volume (1908–1913) –, dar care, în primul război mondial, a refuzat orice alianță cu Prusia în profitul Franței.

Așadar, pentru întreaga perioadă de care ne-am ocupat, alegerea fundamentală a fost între Franța și Germania, fapt evident în crearea "imaginilor" despre o țară sau alta. Însă preponderența celei dintâi a fost indiscutabilă, cu o tradiție a influențelor mai îndelungată (încă din a doua jumătate a secolului XVIII), confirmată și întărită apoi în anii primei conflagrații mondiale. Evident, nu au lipsit imagini și despre celelalte state europene care au jucat un rol ceva mai modest în formarea intelectualilor români. Austria, mai puțin agreată pentru faptul de a fi "asupritoarea fraților transilvăneni", se bucura totuși de o relativă căutare, dar și de imagini oarecum contradictorii. Frecventată mai mult de românii ardeleni, dar și de cei din Vechiul Regat, îndeosebi pentru calitatea învățământului medical și tehnic, Austria a constituit mereu unul din punctele de atracție pentru tinerii studioși. Mai mult, ea a fost asociată aceluiași spirit german ce fascina o parte a intelectualității noastre, spiritul de ordine și disciplină, raționalismul și temeinicia lucrului bine făcut. Dacă Nicolae Iorga era prin 1892–1893 mult mai atras de Austria provincială decât de "Austria pudrată și birocratizată din

Viena"⁴², dr. Cosma, un ardelean cu studii în capitala Imperiului, găsea societatea vieneză a anilor 1911 drept "afabilă, primitoare, ospitalieră, prevenitoare față de toți străinii", care erau bine primiți și "înzestrați cu fel și fel de favoruri numai și numai ca acești străini să plece cu impresii bune din Viena și cu admirație pentru vienezii"⁴³.

Este o imagine mult mai apropiată de sentimentele reale ale românilor și confirmată de alți numeroși călători de acolo, începând chiar cu Dinicu Golescu, primul român ce relatează despre Viena, în deceniul trei al secolului trecut și care găsea aproape totul "vrednic de pildă": disciplina locuitorilor, funcționarea serviciilor publice, curățenia, arhitectura și organizarea spațiului urban, monumentele, sistemul ocrotirilor sociale, învățământul etc.⁴⁴. Prin comparație cu Berlinul, bunăoară, Viena avea mereu câștig de cauză. Aflat prin 1862 în capitala Imperiului, Iacob Negruzzi a fost "impresionat atât în prima clipă, cât și în timpul șederii mele acolo. E fără doar și poate mai splendidă și mai populară decât Berlinul. E pe drept cuvânt o metropolă [...]. Dacă aş vrea să compar, pe baza cunoștințelor mele, Viena și Berlinul, ar trebui să recunosc că Viena impresionează mai mult"⁴⁵. Și nu au fost vorbe gratuite, autorul *Jurnalului* înșiruind în imagini sintetice mai multe argumente, ca bun cunoscător ce era al celor două centre universitare.

Fără a inventaria întreaga gamă de imagini oferită de Europa, complexă și cu specificități de la o țară la alta, consecință fundamentală a ieșirii masive a românilor în apus începând din a doua jumătate a secolului XIX o constituie transformarea câmpului intelectual de la noi, prin cumularea de imense profituri culturale, materiale și ideologice indiscutabile. Doar prin această filieră s-au putut impune modele sociale și politice care au dinamizat societatea, transformând-o treptat în ansamblul ei. Deși au fost crescuți în cultul unui naționalism feroce, mulți tineri români, odată ajunși peste hotare, au început să vadă și altfel lucrurile, să înțeleagă că închistarea în tradiționalism nu poate aduce nicicum progresul. Iată de ce călătoria de studii în marile centre europene, chiar dacă nu "poate să fie un ideal, din punctul de vedere al moralei sau al esteticii autonome, ea este însă o bună școală pentru tânărul român, ieșit pentru prima oară din țara lui"⁴⁶. Pentru că în fața realităților din propriul lor spațiu etno-cultural, singura soluție a rămas integrarea convenabilă în marea familie europeană, ideea că intelectualul este în primul rând un misionar care, dirijând discret evoluția societății românești, poate anula din barierele istorice impuse mai mult sau mai puțin artificial pe continent.

Marea problemă ce s-ar cere însă dezbătută este dilema tinerilor români studiosi în Apus care, dincolo de entuziasme și efuziuni sentimentale, au așezat aproape mereu deprimarea, izvorâtă din comparații etnopsihologice și care nu ar da nicicând speranța regenerării naționale. În acest context, pesimismul manifestat de C. Rădulescu-Motru, în 1889, pare confirmat de evoluțiile

ulterioare: "Nu am credința să ajung la ceva... Noi suntem urșiți să trivializăm cultura pe care alții au creat-o din adâncul lor sufletesc. Egiptul face pe toți oamenii buni, Balcanul face pe toți oamenii balcanici, adică ușurei, zeflemiști, juisori..."⁴⁷. Rămâne așadar o problemă deschisă raportul dintre imaginea Europei în conștiința românilor și pozițiile autohtoniste insinuate în practica socială și politică, cum și cât modelele europene au reușit să contribuie la modernizarea unei societăți atât de dormică în a cunoaște lumea, dar și închistată adeseori la schimbare.

¹ Vezi, în acest sens, E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, 3 volume, București, 1924–1926 (cu o nouă ediție în 1972).

² Cf. M. Popescu-Spineni, *Instituții de înaltă cultură*, Valenii de Munte, 1932; I. Gh. Șendrulescu, *Aspecte din organizarea și dezvoltarea Universității din București între anii 1864–1878*, în "Analele Universității București", istorie, vol. 20, 1961, p. 77–92; Al. Balaci, I. Ionescu, *Universitatea din București. 1864–1964*, București, 1964; *Istoria Universității din Iași*, editori Gh. Platon, V. Cristian, Iași, 1985; O. Bozgan, *Universitatea București. Scurt istoric*, București, 1994.

³ *Istoria Universității din Iași*, p. 83.

⁴ Vezi, selectiv, P. Eliade, *Din arhivele școlii de drept din Paris și Din arhivele Sorbonei*, în "Viața nouă", I, 1905–1906; Matei M. Fotino, *Elevi români premiați la liceele din Paris*, în vol. "Omagiu lui Constantin Kirilescu", București, 1937, p. 536–539; D.C. Amzăr, *Studenți români în străinătate. Date și interpretări statistice* [Berlin și Leipzig], în "Cercetări literare", IV, 1941, p. 215–240 și V, 1943, p. 21–39; C.C. Angelescu, *Studenții români în străinătate. Universitatea din Bruxelles*, în "Studii și cercetări istorice", vol. XVIII, 1943, p. 119–126; Al. Zub, *Rumänische Studierende an europäischen Universitäten*, în "Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde", 1/1979, p. 21–40; Florea Ioncioaia, *Tineri români și greci la studii în Franța*, în vol. *Istoria ca lectură a lumii*, ed. G. Bădărău, L. Boicu, L. Nastasă, Iași, 1994, p. 525–542; Elena Spiur, *Die intellektuellen aus Rumänien und den südosteuropäischen ländern in den deutschen universitäten (19. Jahrhundert)*, în "Revue des Etudes Sud-Est Européens", XXXIII, 1995, 1–2, p. 83–100; 3–4, p. 251–265; N. Bocșan, N. Bărbuță, *Contribuții la formarea elitelor economice românești*, în vol. *Itinerarii istoriografice*, ed. G. Bădărău, Iași, 1996, p. 471–488; V. Karady, *La république des lettres des temps modernes*, în "Actes de la recherche en sciences sociales", 121/122, 1998, p. 95–97 ș.a.

⁵ C. Rădulescu-Motru, *Mărturisiri*, ed. Sanda și Valeriu Râpeanu, București, Edit. Minerva, 1990, p. 69.

⁶ *Ibidem*, p. 38.

⁷ *Ibidem*. O critică a obiceiului de a merge la studii în afara țării și la D. Hurmuzescu, *Studenții români la universitățile străine*, în "Cultura română", III, 1906, nr. 4 (15 februarie), p. 128–136.

⁸ Al. Lepădatu, *Scieri alese*, ed. I. Opreș, Cluj, Edit. Dacia, 1985, p. 195.

⁹ Titu Maiorescu și prima generație de maioreșceni. *Correspondență*, ed. Z. Ornea, București, Edit. Minerva, 1978, p. 241.

¹⁰ C. Rădulescu-Motru, *op. cit.*, p. 40.

¹¹ N. Iorga, *Opinions sincères. La vie intellectuelle des Roumains en 1899*, București, Imprimerie de "L'Indépendance Roumanie", 1899, p.13.

¹² C. Rădulescu-Motru, *op. cit.*, p. 31.

- ¹³ N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, ed. Sanda și Valeriu Râpeanu, București, Edit. Minerva, 1984, p. 129.
- ¹⁴ *Ibidem*, p. 131.
- ¹⁵ *Ibidem*.
- ¹⁶ *Ibidem*.
- ¹⁷ Titu Maiorescu și prima generație de maiorescieni, p. 58.
- ¹⁸ P. Poni, *Sorbona*, în "Însemnări ieșene", I, 1936, nr. 10, p. 492.
- ¹⁹ Titu Maiorescu și prima generație de maiorescieni, p. 149.
- ²⁰ *Ibidem*, p. 99.
- ²¹ *Ibidem*, p. 251.
- ²² *Ibidem*, p. 105.
- ²³ C. Rădulescu-Motru, *op. cit.*, p. 43.
- ²⁴ *Ibidem*, p. 42.
- ²⁵ Eugen Lovinescu, *Scrisori și documente*, ed. N. Scurtu, București, Edit. Minerva, 1981, p. 218.
- ²⁶ "Analele Academiei Române. Dezbateri", s. II, t. 13, 1890–1891, p. 264.
- ²⁷ Z. Ornea, *Viața lui Titu Maiorescu*, 2 vol., București, Edit. Cartea românească, 1986–1987.
- ²⁸ I. Bogdan, *Raport asupra școalelor secundare din Germania*, București, Edit. C. Göbl, 1886, VIII + 260 p.
- ²⁹ S. Alexandrescu, "Junimea": discours politique et discours culturel, în vol. *Libra. Etudes roumaines offertes à Willem Noomen à l'occasion de son soixantième anniversaire*, éd. par I.P. Culiuanu, Groningen, Presses de l'Université, 1983, p. 47–79.
- ³⁰ Titu Maiorescu și prima generație de maiorescieni, p. 97.
- ³¹ N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, p. 144.
- ³² I. Iordan, *Memorii*, I, București, Edit. Eminescu, 1977, p. 225.
- ³³ *Scrisori către N. Iorga*, II, ed. B. Theodorescu, București, Edit. Minerva, 1979, p. 472.
- ³⁴ Titu Maiorescu și prima generație de maiorescieni, p. 96–97.
- ³⁵ N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, p. 147.
- ³⁶ I. Iordan, *op. cit.*, p. 229.
- ³⁷ *Ibidem*.
- ³⁸ C. Rădulescu-Motru, *op. cit.*, p. 27.
- ³⁹ *Documente și manuscrise literare*, vol. III, *Correspondența B.P. Hasdeu-Iulia Hasdeu*, ed. P. Cornea, E. Piru, R. Sorescu, București, Edit. Minerva, 1976, p. 143.
- ⁴⁰ *B.P. Hasdeu și contemporanii săi români și străini. Correspondență*, III, București, Edit. Minerva, 1984, p. 79.
- ⁴¹ Cf. A.D. Xenopol, *Istoria ideilor mele*, în vol. *Scriseri sociale și filosofice*, ed. N. Gogoneață și Z. Ornea, București, Edit. Științifică, 1967, p. 372.
- ⁴² N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, p. 154.
- ⁴³ Dr. Cosma, *Viena de odinioară și Viena de azi*, în "Patria", Cluj, IV, 1922, nr. 7 (11 ianuarie), p. 1–2.
- ⁴⁴ Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele Consatantin Radovici din Golești făcută în anul 1824, 1825, 1826*, în vol. *Scriseri*, ed. M. Angheliescu, București, Edit. Minerva, 1990, p. 19–44. Vezi și Florea Ioncioaia, *Viena, opt sute treizeci și opt. Relatările de călătorie și imaginarul politic european la mijlocul secolului XIX*, în vol. *Itinerarii istoriografice*, ed. G. Bădărău, Iași, Fundația Academică "A.D. Xenopol", 1996, p. 415–437.
- ⁴⁵ I. Negruzzi, *Jurnal*, ed. D. Manuca și H. Fassel, Cluj, Edit. Dacia, 1980, p. 143.
- ⁴⁶ C. Rădulescu-Motru, *op. cit.*, p. 40.
- ⁴⁷ *Ibidem*, p. 41.